

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СУЧАСНОСТІ

Розглянутий вплив культури певних суспільств на формування принципів управління цими суспільствами, які знаходять втілення у принципах адміністративного права. Розглядається історичний контекст від античності до сучасності, а також по деяких сучасних державах. Вивчаються культурологічні чинники та закономірності.

Ключові слова: адміністративне право, культура, ієрархічні структури, законність, забезпечення прав та свобод громадян засобами адміністративного права.

Постановка проблеми та її актуальність. У роботі [1] автором започатковане дослідження впливу чинників культури на формування принципів адміністративного права і державного управління в історичному контексті. При цьому автор виходив з ідеї, висловленої у монографії [2, гл. 2], що право є складовою частиною культури. Як зазначається у статті [3], домінуюча у сучасній науці культуроцентристська парадигма наголошує на визначальному впливі культури на умови життєдіяльності людей, що змушує переорієнтовувати наукові погляди з аналізу політичного і економічного контексту в соціокультурний, наголошуючи на пріоритетному дослідженні культурно-ментальних чинників. Саме останні в межах конкретної культури не тільки впливають на формування ціннісних орієнтацій та диспозицій, а й визначають відповідні ціннісні очікування, які, у свою чергу, вимагають для їх задоволення відповідного типу економічної і політичної організації.

У цьому сенсі заслуговує на увагу думка, висловлена у Нобелівській лекції Й. Бродським: «...Я не закликаю до заміни держави бібліотекою – хоча думка ця неодноразово мене відвідувала – але я не сумніваюся, що обирай ми наших володарів на підставі їх читацького досвіду, а не на підставі їхніх політичних програм, на землі було б менше горя. Мені думається, що потенційного володаря наших доль слід було б питати, насамперед, не про те, як він уявляє собі курс іноземної політики, а про те, як він ставиться до Стендаля, Діккенса, Достоєвського» [4].

Аналіз історичного контексту у роботі [1] розпочатий з долюдських та пралюдських суспільств. Пропонована робота є продовженням дослідження, започаткованого у роботі [1], щодо більш пізнього історичного періоду.

Аналіз досліджень і публікацій. Підходи щодо пошуку витоків адміністративного права у давнині згадуються у роботах деяких українських вчених-адміністративістів. Так, В. К. Колпаков [5, с. 19] вказує на витoki адміністративного права в античності. В. М. Плішкін [6, с. 40] вказує на зачатки адміністрування у найдавніших суспільствах – Шумерії, Єгипті та Аккадії. Але й вони мали свою передісторію: археологічні розкопки, як зазначає той же В. М. Плішкін [6, с. 41], надають і більш древні докази існування організацій: навіть доісторичні люди часто жили організованими групами. Системно історичний контекст розвитку державно-правових явищ, з урахуванням досягнень етології та антропології, досліджувався у монографії [7]. Однак питання про те, яким чином розвиток культури впливає на формування принципів права, зокрема, адміністративного права як віддзеркалення засад та принципів державного управління, у науці не вивчалось. Зазначені дослідження є тим більш важливими, що фактично віддзеркалюють проблеми цивілізаційного вибору України. Тому **метою** даної статті є продовження дослідження впливу чинників культури на формування принципів адміністративного права і державного управління в історичному контексті, започаткованого у роботі [1], починаючи з античного періоду, а також по деяких сучасних державах.

Виклад основного матеріалу. Відкрита (демократична) та закриті (країни, «які не досягли належного рівня демократії») моделі адміністративного права реалізуються відповідно в індивідуалістичних (відкритих) суспільствах, з пріоритетом прав громадян, та у колективістичних (закритих) суспільствах, з пріоритетом інтересів держави і максимальним обмеженням автономії індивіда [8]. У підручнику [9] проф. О. А. Івін

вказує, що людська історія у відомі нам п'ять або шість тисяч років рухається між двома крайніми полюсами. На одному полюсі – суспільства, які можна назвати колективістичними (закритими), на іншому – індивідуалістичні суспільства (відкриті). Перші максимально заперечують автономію індивіда, другі – допускають в широких межах незалежність індивіда. Прикладом античного індивідуалістичного суспільства може слугувати Древня Греція, насамперед, афінська демократія. Практичний древній колективізм добре ілюструє старогипетське суспільство. Двома варіантами сучасного практичного колективізму є нацистська німецька держава і комуністична радянська держава, які до дрібниць схожі одна на одну. Є безсумнівна подібність, наприклад, між середньовічним феодальним колективістичним суспільством і сучасними формами соціального устрою суспільств, подібних комунізму або нацизму. Не випадково суспільний лад комуністичної Росії іноді називали «феодальним соціалізмом». Настільки ж очевидна схожість між індивідуалістичним суспільством Стародавньої Греції і сучасним західним індивідуалістичним суспільством. Навіть враховуючи своєрідність будь-

якого з проміжних суспільств, його не може бути успішно проаналізовано без урахування того, до якого з двох можливих полюсів воно тяжіє [9, с. 69-73]. Аналіз свідчить про прямий зв'язок між зазначеними типами суспільств і типами пануючими у відповідних суспільствах культур, – як у просторі та ознаками, так і у часі.

Так, згідно голландському досліднику Г. Хофстеде, всі культури класифікуються як індивідуалістські або колективістські. В індивідуалістських суспільствах люди керуються власними інтересами і цілями. Серед основних цінностей таких суспільств домінують: повага прав людини і висока цінність окремого людського життя. На противагу таким суспільствам колективістські передбачають повне «занурення» від народження в інтересах своєї групи (сім'ї, клану) в обмін на безпеку (хоча часто і відносну). Власні інтереси майже не враховуються, якщо суперечать або не підтримуються групою [3]. Отже, має місце певна кореляція між класифікаціями культур та моделей адміністративного управління. Порівняємо деякі ознаки суспільств із різними типами культур [3, 10]:

Колективістські культури	Індивідуалістські культури
Домінуюча роль держави в економіці	Обмежена роль держави
Низька доля валового національного продукту на душу населення	Висока доля валового національного продукту на душу населення
Держава контролює ЗМІ	Вільна преса
Пріоритет ідеології рівності	Ідеологія особистісної свободи
Переважають колективні судження і рішення	Цінуються самостійність та індивідуальна ініціатива
Високо цінується слідування гармонії в групі і ухилення від конфронтації у спілкуванні	Високо цінуються власна думка і точка зору
Належність до групи – основна ознака самоідентифікації	Власні досягнення є основною ознакою самоідентифікації
Протиставлення «ми-свої» – «вони-чужі»	Диференціація «Я»-ідентичностей на основі індивідуальних якостей
Рекомендації знайомих та родинні зв'язки відіграють велику роль у вирішенні виробничих питань	Кадрові питання регулюються на основі приписів та об'єктивних критеріїв кандидатів
Ідентичність ґрунтована на соціальній системі	Ідентичність ґрунтована на індивіді
В особисте життя втручаються інститути та організації	Право на особисте життя
Традиційне суспільство	Модерністське або постмодерністське суспільство
Ціннісні стандарти відрізняються всередині групи і поза нею	Одні цінності застосовуються до всіх: універсалізм

Таким чином, ознаки типів культур певним чином корелюють з тими ознаками, які дозволяють відрізнити відкрите (демократичне) від закритого (авторитарного, традиційного) суспільства. Наприклад, відповідно до методики Хофстеде-Боллінґе, виділено 8 типів культур, серед

яких 5 типів відносяться до культур низької або помірної ієрархії і високого рівня індивідуалізму чи свобод особистості (Великобританія, Австралія, Канада, Данія, Норвегія, Фінляндія, Голландія, Австрія, Німеччина, Швейцарія, Бельгія, Іспанія, Франція, Португалія), 2 типи – з високим

рівнем ієрархії, низьким рівнем індивідуалізму (Туреччина, Ліван, Іран, Пакистан, Індія, Тайвань, Таїланд, Філіппіни, Сінгапур), 1 тип – з помірним рівнем ієрархії та індивідуалізму. Видно, що наведені переліки країн перших 5 типів відповідають уявленням про ті країни, де діє відкрита модель європейського адміністративного права, інші – закрита та частково закрита модель адміністративного управління.

Аналогічні кореляції можна прослідкувати і у часі (в історичному контексті). Вище зазначено, що прикладом античного індивідуалістичного суспільства може слугувати Древня Греція, насамперед, афінська демократія. При цьому, як зазначається у підручнику [11, с. 143-144], еллінська традиція являє нам феномен вільного громадянина, який є самостійним приватним власником і разом з такими самими економічно незалежними власниками утворює громадянське суспільство, підпорядковуючи собі державні інститути. Давній грек уявляв соціальні відносини як горизонтальні, тобто взаємини в принципі рівноцінних людей, а не як вертикальні, що йдуть з висоти влади до підлеглих їй людей. Як вказується у роботі [12, с. 50], грецька цивілізація породила ні з чим не порівняну кількість шедеврів в культурній сфері, де особливе значення має саме індивідуальна, особистісна творчість. Колективізм не є всевладним; він співіснував в діалектичному протиставленні з індивідуалізмом, з високою цінністю особистості (немає ніякого сумніву, що ця цінність в Греції та в античному світі в цілому була значно вищою, ніж на Стародавньому Сході). Більш того, в епоху архаїки, коли формувався поліс, поряд з колективістськими в тій же мірі зростали і індивідуалістичні тенденції. Можна сказати, що VIII-VI ст.ст. до н.е. були часом не тільки «народження поліса», але й «народження особистості».

Водночас, саме античні суспільства дають приклад істинної поваги до права. Вони генерують такі ідеї, безпосередньо пов'язані з ідеєю права, як ідеї законності [13], верховенства права [14], пріоритету громадянського суспільства [12].

Аналізуючи особливості культури європейського Середньовіччя, дослідники відзначають її двоїстий характер. Шанобливе відношення до грецької науки і заперечення античної чуттєвості; християнське милосердя і жорсткі переслідування еретиків і язичників, витончені богословсько-схоластичні дискусії про таємниці християнського вчення і непроглядне неучтво народу, для якого ця мудрість не мала абсолютно ніякого значення, зневажливість до людської особистості

і християнське піклування про спасіння душі – усе це зумовило утворення химерної суміші, що становила зміст релігійної свідомості в епоху Середньовіччя [15, с. 146]. Негативна складова цієї суміші приводила до оцінки культури Середньовіччя як втілення догматизму, релігійного фанатизму, придушення свободи особистості – всього, проти чого виступали і з чим боролися прогресивні сили наступних епох [16, с. 213]. Саме ця частина культури Середньовіччя синтезувала характерне для державно-правової думки цього періоду невизнання гідності всіх членів суспільства, нерівність прав людини [17, с. 27]. Натомість велика частина культури Середньовіччя формувалася і створювалася у містах. Атмосфера міста зумовила появу вільної особистості. Тут формувався дух індивідуалізму, підприємливості, практичного глузду, самовпевненості та волі до перемог у житті [11, с. 218]. Саме ця культурна традиція стала підґрунтям ствердження Магдебурзького права, яке, на думку П. О. Кропоткіна, означало звільнення від ярма світських і духовних панів [18, с. 89].

Антично-грецькі традиції визнання самоцінності людини, збережені у кращих зразках культури Середньовіччя, сприйняті українською культурною, а відповідно і правовою традицією. Як зазначається у підручнику [11, с. 210], персоналізм набував особливого змісту в контексті належності України до антично-грецької культури з її цінністю людини. При цьому, наслідуючи християнство через Візантію, українство не сприйняло основного принципу візантинізму – панування загального над індивідуальним. Зокрема, у космогонічному міфі «Про перший рік творіння» чітко виражена міфологема індивідуалізації: мотив «засіяли разом» витісняється мотивом «стали битися» і «тільки один птах вижив». Ще забудова протоукраїнських поселень відображала прагнення персоналізації, підкреслення самостійності родини і приватності майна [11, с. 210]. З такими культурними традиціями пов'язане ствердження традицій гуманістичної законності, що спостерігається на українських землях. Як правильно вказується у монографії [7, с. 94], навіть не маючи своєї державності, українське населення позитивно сприймало демократичні форми права, що панували на відповідних територіях (Литовські статuti, Магдебурзьке право). У короткі періоди української державності (Гетьманська держава, УНР) доктринально впроваджувалися гуманістичні правові норми (підпорядкування влади закону, забезпечення прав людини тощо). Так, у дисертаційному дос-

лідженні [19] встановлюється, що конституційні ідеї в Україні періоду УНР-ЗУНР та їх реалізація на практиці відповідали тогочасному рівню розвитку європейського конституціоналізму. У дисертаційному дослідженні [20, с. 24] наголошується, що до початку 1930-х років вихідці із західних теренів національної території, які мешкали й працювали у Наддніпрянщині міжвоєнної доби, окрім власного безпосереднього трудового й інтелектуального внеску у загальноукраїнську справу, відігравали у своєму оточенні й важливу комунікативно-інформаційну роль завдяки власній виразній самоідентифікації не лише з українством, а й з «європейськістю», втіленою в особливостях побуту, причетності до історії, центральноєвропейського культурного кола, колишній приналежності до єдиного державного утворення не з євразійськими Тамбовом і Ташкентом, а з Венецією і Віднем.

Натомість російська культурна та правова традиція є очевидно неєвропейською, що визнають і авторитетні вчені Росії. Так, С. Г. Кара-Мурза [21] відверто визнає, що держава і право у Росії не є такими, що будуються на принципах, притаманних сучасній державі «західного» типу та громадянського суспільства. За своїм типом, стверджує С. Г. Кара-Мурза [21, с. 38], російська держава і в часи Російської імперії, і в радянський період виразно відносилася до категорії держав традиційного суспільства, тобто була державою «незахідного» типу. Будучи породженням традиційного суспільства, далі зазначає С. Г. Кара-Мурза [21], російська держава виробила відповідну такому суспільству систему права. У багатьох відносинах воно принципово відмінно від права громадянського суспільства; пріоритет прав індивіда, безумовно, заперечуєть-

ся [21, с. 80]. Характерними у цьому сенсі є вірші В. В. Маяковського (мовою оригіналу): «Єдиница! – Кому она нужна?! Голос единицы тоньше писка... Единица – вздор, единица – ноль...».

У дисертаційному дослідженні [22] російський вчений Д. В. Тимофеев робить висновок, що освічені люди Росії, приймаючи певні європейські правові конструкції, визнавали їх з серйозними державницькими застереженнями, зокрема: а) приймаючи на рівні теоретичних міркувань тезу про наявність у кожній вільній людини певного набору «цивільних прав» і свобод, представники освіченої частини російського суспільства неодноразово підкреслювали, що їх зміст та обсяг повинні відповідати рівню «освіти»... при цьому особливо підкреслювалося, що єдиним суб'єктом, здатним оцінити характер «освіти» різних груп, є «держава»; б) обмеження влади монарха не розглядалося як головна мета встановлення в Росії конституції; в) принципи особистої свободи, недоторканності власності, верховенства закону, визнання необхідності законодавчого закріплення громадянських прав і встановлення конституції визнавалися з безліччю «застережень», загальний зміст яких зводився до твердження, що реалізація європейських ідеалів в Росії можлива тільки за умови існування сильної держави, здатної встановити справедливі закони, а також наявності у верховної влади і представників освіченої частини російського суспільства обопільного бажання сприяти якнайшвидшій «просвіті» народу.

У зв'язку із цим, в контексті адміністративного права, цікаво порівняти формули цієї спеціальності за паспортами України та Російської Федерації:

Формула адміністративного права за паспортом спеціальності в Україні (12.00.07)	Формула адміністративного права за паспортом спеціальності в Російській Федерації (12.00.14)
Досліджує суспільні відносини, що формуються в ході забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб	Досліджує форми і методи державного управління, контролю і нагляду; розкриття правопорушень та притягнення до відповідальності винних осіб

Видно, що український паспорт спеціальності орієнтує адміністративне право України на правозахисну функцію, а у Росії – на управлінську, контрольну та каральну функції.

Отже, Україна та Росія характеризуються різними цивілізаційними культурними та як наслідок правовими установками – відповідно відкритою (демократичною, праволюдною) та закритою (антидемократичною, державницькою). Як

зазначив український вчений і народний депутат О. В. Кірш, «через 30 км на північ від самої північної точки Харкова – кінець нашої цивілізації. Далі – цивілізація Азії» [23]. Суперечність між штучним нав'язуванням Україні чужої цивілізації ззовні та об'єктивним сприйняттям іншої цивілізації є головною причиною трагедій українського народу (нищення козацтва, голодомор,

війна на Донбасі тощо), а нав'язування зсередини – до революційних виступів (2004, 2014 рр.)

Аналогічно, історія нацизму в Німеччині ілюструє протиприродність штучного перетворення культурно і ментально сучасного громадянського суспільства в традиційне (більше того, архаїчне). Як визнає згаданий вище С. Г. Кара-Мурза [21, с. 23], історія поставила жорстокий експеримент: це була спроба подолати індивідуалізм і з'єднати людей обручами жорсткої ідеології в «сніп», що підпорядкований єдиній волі. Протиприродна архаїзація сучасного суспільства Німеччини потрясла увесь світ.

Висновки. Спостерігається стійка пряма кореляція, як у просторі, так і у часі, між типом культури в суспільстві (індивідуалістська чи колективістська) і моделлю адміністративного права та державного управління (відкрита, демократична, праволюдна чи закрита, державницька, з «неналежним рівнем демократії»). Україні історично, ментально та культурно притаманний перший тип культури (індивідуалістська), тому для України неприйнятні недемократичні моделі права і управління, а їх нав'язування призводить до відторгнення, іноді – з трагічними наслідками. Напрямами подальших розвідок може бути з'ясування механізмів таких взаємовпливів.

Література

1. *Юринець Ю. Л.* Культурологічні аспекти формування принципів адміністративного права: пошук витоків у первісних суспільствах / Ю. Л. Юринець // Часопис Академії адвокатури України [Електронне наукове фахове видання]. – 2014. – № 1 (22). – С. 92-101. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2014_1_16.pdf
2. *Право* и культура: монографія / В. С. Нерсисянц, Г. И. Муромцев, Г. В. Мальцев и др. – Центр правовых исследований и развития законодательства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.centrlaw.ru/publikacii/page35/index.html>
3. *Романуцький В. М.* Континуум «індивідуалізм – колективізм» як основний вимір сучасної культури (за Г. Хофстеде) / В. М. Романуцький // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – № 3. – С. 97-101.
4. *Бродский И.* Нобелевская лекция / Иосиф Бродский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.ru/BRODSKIJ/lect.txt>
5. *Курс адміністративного права України: підручник* / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух та ін. / за ред. В. В. Коваленка. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 808 с.
6. *Плішкін В. М.* Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / В. М. Плішкін; за ред. Ю. Ф. Кравченка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – 702 с.
7. *Белкін Л. М.* Забезпечення законності в діяльності органів виконавчої влади: адміністративно-правовий вимір: монографія / Л. М. Белкін. – Ужгород: ФОП Береза, 2014. – 552 с.
8. *Галлиган Д.* Административное право: история развития и основные современные концепции / Д. Галлиган, В. В. Полянский, Ю. Н. Стариков. – М.: Юрист, 2002. – 410 с.
9. *Ивин А. А.* Основы социальной философии: учеб. пособие для вузов / А. А. Ивин. – М.: Высш. шк., 2005. – 440 с.
10. *Куликова Л. В.* Межкультурная коммуникация: теоретические и прикладные аспекты. На материале русской и немецкой лингвокультур / Л. В. Куликова: Монография. – Красноярск: РИО КГПУ, 2004. – 196 с.
11. *Шевнюк О. Л.* Культурологія: навч. посіб. / О. Л. Шевнюк. – 3-тє вид., стер. – К: Знання-Прес, 2007. – 353 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
12. *Суриков И. Е.* Античная Греция: политики в контексте эпохи: архаика и ранняя классика / И. Е. Суриков; отв. ред. Л. П. Маринович; Ин-т всеобщ. истории. – М.: Наука, 2005. – 351 с.
13. *Соловійов В. М.* Удосконалення законності в державному управлінні України: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / В. М. Соловійов; Нац. акад. держ. управління при Президентові України. – К., 2006. – 20 с.
14. *Пильгун Н. В.* Роль та цінність верховенства права і закону в розбудові правової держави / Н. В. Пильгун // Людина, суспільство, держава: правовий вимір в сучасному світі: Матеріали ІV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, Нац. авіаційн. ун-т, 27 лютого 2014 р. – К.: МП Леся, 2014. – С. 91-94.
15. *Культурологія: навч. посіб.* / Є. А. Подольська, В. Д. Лихвар, К. А. Іванова. – Вид 2-ге, перероб. та доп. – К.: ЦУЛ, 2005. – 392 с.
16. *Історія світової культури: навч. посібник* / Л. Т. Левчук (кер. авт. кол.), В. С. Гриценко, В. В. Єфименко та ін. – 4-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2003. – 368 с.
17. *Колодій А. М.* Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с. – ISBN 966-667-084-4.
18. *Кропоткин П. А.* Взаимопомощь как фактор эволюции / П. А. Кропоткин. – М.: Редакция журнала «Самообразование», 2007.

19. *Стецюк Н. В.* Конституціоналізм в українській політичній та правовій думці (середина XIX ст. – кінець 80-х років XX ст.): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н. В. Стецюк; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 20 с.

20. *Рубльов О. С.* Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939): автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / О. С. Рубльов; НАН України; Інститут історії України. – К., 2005. – 33 с.

21. *Кара-Мурза С. Г.* Россия и Запад: Парадигмы цивилизаций / С. Г. Кара-Мурза. – М.: Академический Проект; Культура, 2011. – 232 с.

22. *Тимофеев Д. В.* Европейские идеи в общественном сознании и коммуникативной практике образованного российского подданного первой четверти XIX века: опыт изучения основных социально-политических понятий: автореф. дис... д-ра ист. наук: 07.00.02 / Д. В. Тимофеев; ФГБОУ ВПО «ЧелГУ». – Челябинск, 2011. – 34 с.

23. *Кириш А. В.* 30 км до Китая / А. В. Кириш // Главное – 22.11.2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://glavnoe.ua/articles/a9592>

Ю. Л. Юринец

Культурологические аспекты формирования принципов административного права: от античности до современности

Рассмотрено влияние культуры определенных обществ на формирование принципов управления этими обществами, которые находят воплощение в принципах административного права. Рассматривается исторический контекст от античности до современности, а также по некоторым современным государствам. Изучаются культурологические факторы и закономерности.

Ключевые слова: административное право, культура, иерархические структуры, законность, обеспечение прав и свобод граждан средствами административного права.

J. Yurinets

Cultural aspects of the formation of administrative law principles: from antiquity to modern times

The influence of the culture of a particular society on the formation of the principles of management of these societies, which are embodied in the principles of administrative law, is reviewed. We consider the historical context from antiquity to the present, as well as some modern states. Cultural factors and patterns are studied.

Key words: administrative law, culture, hierarchical structures, rule of law, protection of rights and freedoms of citizens by means of administrative law.